

Pòrtic

Joan Todó

Guia sentimental del Delta de l'Ebre

Joan Todó

Guia sentimental del Delta de l'Ebre

Un diccionari

Fotografies de l'autor

Pòrtic

Primera edició: maig del 2018

© Joan Todó Cortiella, 2018

© Fotografies: Joan Todó Cortiella

Drets exclusius d'aquesta edició:

Raval Edicions SLU, Pòrtic

Diagonal, 662-664

08034 Barcelona

www.portic.cat

ISBN: 978-84-9809-426-8

Dipòsit legal: B-8.629-2018

Fotocomposició: Realització Planeta

Impressió: Liberdúplex

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei.

Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47).

Tots els drets reservats.

A

ACLARIMENT Val més que ho deixem clar d'entrada: jo no sóc del Delta de l'Ebre. No vaig nèixer allà; ni tan sols hi he viscut. Deltebre és a 45 quilòmetres de ca meua, gairebé una hora amb cotxe, i el lloc d'on jo vinc és força diferent d'aquella terra. A Barcelona, malgrat tot, hi ha una certa insistència a fer-me deltaic, oblidant que no totes les Terres de l'Ebre són el Delta, igual que no tot el Pirineu és a la Vall d'Aran ni tots els barcelonins viuen a les Rambles. En realitat, «Terres de l'Ebre» és una denominació que no m'acaba de fer el pes, no tan sols perquè el riu que passa pel meu poble té un altre nom, sinó també perquè se'm fa costa amunt aplicar-la a altres racons d'allò que, estrictament parlant, és la diòcesi de Tortosa.

Però «diòcesi de Tortosa» tampoc no és una denominació gaire confortable, admetem-ho, tot i que és l'últim refugi per abastar alhora Peníscola i Falset, Cinctorres i Vandellòs, és a dir, els límits reals del lloc on visc, als quals s'ha superposat una frontera administrativa, allà on hi ha el meu poble, que és completament artificial i no té gaire efectivitat. En el tràngol, la zona s'ha quedat sense un nom que m'acabi de satisfer: «Terres de l'Ebre» no és ben bé el mateix, i així ens movem sempre entre dos malentesos. Perquè si dic que sóc de la diòcesi, suposaran que sóc de missa, però si dic que sóc de l'Ebre s'imaginaran que tinc un arrossar, o un llaüt, a la porta de casa (i no és cap hipèrbole: això m'ha passat). No és l'únic problema de noms que trobarem: del Delta sempre se n'havia dit la Ribera però, d'ençà que riu amunt hi ha una comarca anomenada Ribera d'Ebre, l'expressió resulta confusa.

En realitat, per a mi igual que per a molts de vosaltres, el Delta és un espai altre, un paisatge exòtic, una curiositat desconcertant. Sempre ha estat allà, ben visible des del camp d'oliveres dels meus iaïos, però no hi anàvem mai perquè sempre hi seríem a temps, pensàvem. Tant és així que el meu primer contacte amb ell va ser desoladorament trivial: una visita escolar. D'aquesta ho he oblidat gairebé tot: suposo que ens van parlar dels arrossars, de la fauna, de la flora, qui sap si de les feines d'abans, però no en recordo res més que el goig de passar un dia fora de classe i la imatge flotant, descontextualitzada, d'un pontet que passava per sobre d'una séquia paral·lela a una filera d'aubes i, damunt del pontet, algun hippy parlant-mos d'ocells. O hi havia les sortides per fer campionats de cros escolar: recordo una cursa a Deltebre, quan encara no havíem après a anomenar-lo així (vegeu DELTEBRE), els seus carrers sense asfaltar, aixecats per instal·lar-hi les clavegueres, les cases amb hortet i perxe que es retallaven contra el cel, sense cap muntanya al darrere. Després va haver-hi les lectures: d'Arbó (vegeu JUAN ARBÓ, SEBASTIÀ), de Vergés, de Roig (vegeu PARNASSO TORTOSÍ, LO). I, gairebé immediatament, les vistes per la finestra del tren que, havent acabat la Secundària, em duïa a Barcelona: una plana enigmàtica que començava més avall de l'Aldea. A Camarles, a l'Ampolla, pujaven al vagó uns éssers de parlar estrany, ràpid i fort, que, després de Sitges, quan el tren passava per la vora de la Cala Morisca, provocaven un moviment sísmic al vagó.

He de confessar que, durant un temps, en aquella època en què perpetrem les provatures literàries que després ens hauran d'averkonyir, vaig pensar, endut jo mateix per l'error que acabo de retreure als periodistes barcelonins, que del Delta en podia fer matèria d'efusió lírica. En el fons, més aviat imitava, païa lectures encara mal fetes. Al capdavall, el

Delta no el vaig descobrir realment fins als vint-i-cinc anys (vegeu MANIFESTACIONS CONTRA EL TRANSVASAMENT) i la descoberta va consistir sobretot a adonar-me que no el coneixia, que m'era un lloc estrany, que no tenia dret a apropiar-me'l, que el meu horitzó primer era un altre de ben diferent.

Per això val més que no obriu aquest llibre esperant trobar-hi una guia feta des de l'entranya, un busseig en els meus orígens, un somorgollament en la terra natal. El Delta m'és, en bona mesura, aliè; no vaig poder anar-hi a lloure fins que no em vaig traure el carnet de conduir, quan ja vorejava la trentena (vegeu TRANSPORTS PÚBLICS); però igualment he d'admetre que tan aviat com vaig poder gaudir de la llibertat que dóna tenir un vehicle i ser capaç de fer-lo anar, va ser cap al Delta que em vaig adreçar primer que res. Una bona part del que llegireu aquí, doncs, és el resultat de deu anys d'allargar-me al Delta amb el Citroën del meu pare, de dur-hi la donya a passejar, d'anar-hi a veure algun amic.

Després, evidentment, hi ha la trucada d'un editor proposant-me escriure això. Hauria pogut fer valer la confusió que deia al principi: jo potser sóc més vàlid per parlar dels flaons de Morella o de la simpatia dels amos del restaurant de Castell de Cabres, i segurament hi ha gent més capacitada que jo per parlar del Delta (vegeu MIRADA NADIUA, LA). Però li vaig dir que sí. És com si aquest llibre fos el resultat d'un desig: fer aquesta guia ha estat l'excusa per anar a restaurants, voltar per platges, caminar entre arrossars, fer fotografies. No he arribat a tot arreu; no ho he pogut veure tot: no espereu el llibre total, definitiu, sobre el Delta. La lectura d'aquest text no us estalviarà anar-hi; és tan sols una visió parcial i esbiaixada, i forastera, amb llacunes més grans que l'Encanyissada. Amb sort, hi trobareu consells que us permetin no repetir alguna de les meues marrades.

La forma, aparentment enciclopèdica, no us ha d'ofuscar: aquest és un llibre ampliable. L'ordre alfabètic de les entrades, no ho negaré, és en bona mesura un caprici, però també una manera de permetre que us entregueu sense recança al plaer macedonià d'una lectura tastaolletes, discontinua. El Delta, aparentment tan diàfan, és també un laberint on, d'un punt a un altre, hi ha múltiples camins (vegeu PERDRE's). La forma de diccionari (amb entrades que remetent a altres entrades, indicades entre parèntesis i amb majúscules) m'ha semblat, paradoxalment, la menys forviadora per al lector.

Benvinguts.

AGRÓ Si és estiu, estem parlant de l'agró roig (*Ardea purpurea*); si és hivern, de l'agró blanc (*Egretta alba*). I si és estiu i la bèstia és de color blanc, no esteu veient un agró sinó un martinet blanc (*Egretta garzetta*), una de les tres espècies que els riberencs anomenen pàixera (vegeu PÀIXERA), que de fet és més petit que l'agró i viu aquí tot l'any. Són moixons esvelts, de potes llargues i coll sinuós. L'agró roig, que aquí anomenen adragó, arriba a la primavera i se'n va quan s'acaba l'estiu, en direcció a les zones equatorials d'Àfrica, buscant sempre l'escalfor. A l'estiu no us costarà veure'ls, aturats en algun marge, erts com un emblema; però tan aviat com feu un moviment bruscat, o si us hi apropau massa, aixecaran el vol. Un vol majestuós, que atura el temps. De color vermellós i fosc, de rostoll o de crepuscle lent, la seua aparença en volar i la llargària del coll li donen el nom amb què el coneixen aquí, segons una etimologia incerta però no gaire mal trobada; però en realitat el mot «agró» ve d'un mot germànic el significat del qual és, ni més ni menys, 'garsa'.

ALDEA, L' Entre els pobles d'aquí baix, l'Aldea és, amb els Muntells, el que més justifica pel seu urbanisme el tòpic sobre el salvatge Oest: diríeu que tot ell és un llarguíssim carrer amb cases a banda i banda, per bé que s'ha anat eixamplant amb illes de cases que encara no disminueixen, però, la preeminència de l'eix central, que és l'N-340 i que, de fet, fins no fa gaire era l'únic camí que tenia aquesta infausta carretera (vegeu ANAR-HI) per passar per aquí. Els divendres a la tarda el trànsit hi era una cosa èpica. Aquest carrer, l'avinguda de Catalunya, s'allarga pel barri de l'Estació, continua per una zona relativament despoblada i prossegueix pel barri de l'Hostal; en aquest camí troba dos semà-

fors que, en aquells temps, eren mortífers. Però finalment es va construir una circumvallació de la Nacional que passa per fora, cosa que per cert no ha millorat la circulació per aquest tram, que segueix sent terrorífica.

Tot plegat vol dir que l'Aldea ha estat sempre un lloc de pas; no és un poble d'aquells que se solen construir sobre un promontori, amb la idea de defensar-se, sinó dels que s'allarguen seguint un camí. Que un dels dos barris que el formen es digui Hostal dels Alls us ho pot fer entendre; aquí hi havia una posada (ben incòmoda, segons Humboldt) al segle XVIII. Igual que Camarles, és un poble amb un peu al Delta i l'altre a la terra ferma. Per això és, també, un assentament antic, on s'han trobat necròpolis neolítiques, restes de fenicis, grecs, romans i musulmans (a banda dels cristians, que encara hi són). Entre altres coses, és plena de torres de guaita: la de la Candela, la de Burjassénia (que és dins d'una finca privada) o, naturalment, la que hi ha vora l'ermita (vegeu TORRE DE L'ALDEA).

AMPOLLA, L' Aquest poblet és potser el punt del Delta (i encara podríem discutir si és al Delta; vegeu LÍMITS) que més s'assembla a una mena de Lloret de Mar, i així i tot la comparació us semblaria forassenyada. Hi ha hotels, botigues de souvenirs i negres que van per les terrasses oferint rellotges, però tot plegat no embafa. A tot estirar, quan van construir l'hotel de Cap Roig, a primera línia de costa, es va aixecar un considerable enrenou, amb visita del barco de Greenpeace inclosa. I, tanmateix, per allà passa un bell itinerari que comença a la platja dels Capellans, dins el nucli urbà, i va seguint el GR-92 per la platja del Baconer, Cala Maria i Cala Escarret, la Punta Pinyana, Cap Roig, Cala la Buena, la platja de Morro de Gos, la de Santa Llúcia i Cala Moros, fins a arribar a la platja de l'Àliga, a mig camí entre l'Ampolla i la

Cala. Hi veureu diverses urbanitzacions de la immobiliària Teyco, l'empresa dels germans Sumarroca, algunes d'elles inacabades; quan passeu pel davant de l'esmentat hotel de Cap Roig, per cert, sapigueu que legalment us podeu banyar a la piscina: és tan a prop de la mar que és espai públic. Tot aquest itinerari se'n va molt enfora del Delta, però val la pena fer-lo: anireu pujant i baixant penya-segats, descobrireu caletes, sempre custodiats pel far del Fangar. Cal anar amb compte, això sí, ja que aquesta és una costa rocosa, escarpada, molt diferent del planejar suau del litoral deltaic, i cal estar una mica en forma: són set quilòmetres de pujades i baixades.

Tornem, però, a l'Ampolla. Jo allà sobretot hi he menjat. He dinat a ca la Tere (dos cops), he sopat al Club Nàutic (i no vull ni recordar quant va costar la broma), he fet el vermut al Sant Jordi Beach Club, damunt mateix de la platja dels Capellans, i he dinat un arròs amb llamàntol a Cal Rafa 2 (que és, d'altra banda, el restaurant que et recomana la gent d'aquí), vora el port. Diuen que un altre lloc fiable és el restaurant Amics del Mar, que trobareu anant cap a l'Arenal. També he passejat per l'escullera, per la balconada on una escultura de Paco Morales recorda Adriaan Floriszoon, el bisbe de Tortosa nascut a Utrecht que es va embarcar en aquest mateix port per anar a Itàlia a ser papa, per la platja de l'Arenal, passada l'escultura del lector, també de Morales. Potser es podria resumir el poble en el fet de venir aquí a menjar ostres, musclos, canyuts (vegeu), grúmols, gambes, llagostins i caragols de mar, a caminar per la platja: durant segles, des de l'època romana com a mínim, l'Ampolla va ser un poblet de pescadors, sovint amenaçat pels atacs pirates, i a finals del segle XIX va esdevenir el lloc on els rics tortosins acudien a prendre el bany. Tot el que és avui dia, vaja: ja siguin les barques de bou o els restaurants del passeig marítim, la subhasta del peix a la llotja o la discoteca Mediterrània, a l'Arenal.

AMPOSTA És l'única capital de comarca amb un peu dins del Delta i la ciutat més gran d'aquí, seguida de prop per Sant Carles de la Ràpita i, ja a una certa distància, Deltebre. El meu primer record d'Amposta, i potser del Delta, és una competició de cros escolar a la zona de Tosses, que aleshores era un descampat i avui dia un polígon industrial una mica sinistre, amb un multicine que és l'únic lloc de la regió on pots veure alguna bona pel·lícula en condicions (cosa que no significa en versió original subtitulada; però és que, pel que fa a la projecció cinematogràfica, tota la província de Tarragona és un ermot). Aquest polígon es troba en un altiplà que domina Amposta: és una mena de somni frustrat, el d'una ciutat, potser capital de les terres de l'Ebre, que no va arribar a ser; hom confiava que bars i discoteques es traslladarien aquí per engendrar una zona d'oci i esbarjo que no fes nosa als veïns, però la idea no ha arribat a reeixir ni traslladant-hi la sala Metro, que havia nascut sota el pont el 1986, va estar un grapat d'anys al carrer de Carles I (on encara en podeu veure el local, amb el cartell i tot) i va pujar al polígon el 2005, per tancar les seues portes el 2014. Malgrat tot, l'espai segueix sent un bon lloc on pujar a donar una mirada a la plana del Delta: tot i que en aquell llunyà dia dels anys vuitanta en què jo corria per un terreny aplanat, fitat per cintes de plàstic blanques i vermelles, hi havia una espessa boira que ho cobria tot.

L'altre racó d'Amposta on anar a fer un volt és el Castell. Que no us enganyi el nom: és una esplanada, al costat mateix del pont, amb uns quants trossos de muralla i un fossat. Sempre podeu entrar, però, a la biblioteca Sebastià Juan Arbó, un bell edifici que, en l'època en què el castell ja havia perdut del tot la seua funció militar (i això no va passar fins fa un segle i mig), era el molí arrosser de Cercós. De tota manera, el Castell és principalment un dels millors miradors

del riu: hi ha un mur elevat que avança cap al pont penjant i, des d'allà, pots veure com l'Ebre arriba des de Tortosa, immens i calmos. Jo he estat allà una nit, al festival Formes Diverses de Vida (una trobada de música experimental molt hardcore i molt recomanable), embadalit pel vertigen dels contraforts que baixaven a pic fins a l'aigua fosca, viscosa, amenaçant.

D'allà mateix podreu contemplar en tota la seua esplendor la joia de la corona de la capital del Montsià: el pont penjant que passa per sobre de l'Ebre i entra a la ciutat pel que havia estat l'N-340. Aquesta carretera devia ser ben estreta, quan es va construir el pont, fa un segle; avui dia passa per un altre, més avall, i circula tota per fora del nucli urbà. El pont és obra de José Eugenio Ribera, un dels primers investigadors del formigó armat a aquesta banda dels Pirineus, i la construcció va durar sis anys, del 1915 al 1921; va ser el segon pont penjant de formigó armat del món, i de fet es va inspirar en el primer, que és el de Brooklyn (i no és, per cert, l'última vegada que trobarem rastres novaiorquesos al Delta). El castell d'Amposta, just al costat, és un bon lloc per mirar-lo, però també podeu baixar a la plaça de l'Aube (l'escenari del desenllaç de *Camins de nit*, de l'Arbó), ben a prop. Diuen que l'horabaixa és un bon moment.

ANAR-HI Si heu d'anar al Delta conduint (per a altres possibilitats, vegeu TRANSPORTS PÚBLICS), us serà ben difícil esquivar l'N-340. És a dir: la pitjor carretera del país, entre les de la seua categoria. Les Terres de l'Ebre, o la diòcesi de Tortosa, com vulguedir-ne, són en això com el coll d'un rellotge d'arena. I és fet a posta. Posem que veniu des de Castelló: sortireu de l'AP-7 a Vinaròs i agafareu la Nacional cap a Alcanar i Sant Carles de la Ràpita, dos pobles tancats entre la serra del Montsià i la badia dels Alfacs. Podeu deixar la Nacional a la Ràpita i baixar al port, des

d'on surt una carretereta que s'endinsa al Delta. O podeu continuar fins a Amposta, des d'on surten, a banda i banda de l'Ebre, les carreteres que duen, respectivament, a Sant Jaume d'Enveja i Deltebre. Si veniu del nord, potser sigueu més afortunats: podeu sortir de l'AP-7 a l'Ampolla (després de pagar religiosament el peatge) i, un cop travessat el poble, ja hi sou. No haureu trepitjat la carretera fatídica. Però aquesta és inevitable si aneu per l'Aldea o per Camarles, mentre que, si veniu des de l'oest, tot depèn de la banda de riu des d'on viatgeu. Per la banda dreta, podeu endinsar-vos a Amposta per anar a parar a la mateixa carretera de Sant Jaume d'Enveja que dèiem abans. Per la banda esquerra del riu, des de Tortosa, podeu anar directes al nucli urbà de l'Aldea (una mica abandonat des que la carretera nacional evita travessar-lo) i sortir-ne en direcció a la Torre de l'Aldea, des d'on, amb un parell de giragonses, arribareu a la rectilínia carretera de Deltebre.

Però el més fàcil és que, en un moment o altre, de vegades sense ni haver-ho previst, aneu a parar a l'N-340; juraria que, des de la Sénia, no he aconseguit mai anar al Delta, o sortir-ne, sense posar-hi les rodes en un moment o altre. Una carretera que, junt amb l'autopista, és l'única manera d'anar des de Tarragona fins a Castelló, sense cap autovia paral·lela com la que hi ha fins a l'Hospitalet de l'Infant pel nord o fins a Vilanova d'Alcolea pel sud (el tram que hauria d'unir aquestes dues localitats està, de fa anys i panys, en construcció), de manera que tot s'omple de camions que, com tota persona decent, eviten el peatge de l'autopista però que, com és natural si has de complir un horari, tenen pressa. Hi ha poca carretera, diguem-ho clar, per a tant de trànsit: un carril per a cada sentit i llestos. Els accidents són constants. En altres paraules: entre l'Hospitalet de l'Infant i Vilanova d'Alcolea, al sud de la serra d'Irta, hi ha un coll de

rellotge d'arena on tot s'estreteix. A l'inici d'aquest llibre explicava que el meu territori, aliè a la divisió provincial, correspon a la diòcesi de Tortosa, un terme poc usat. Alguna vegada, però, ha estat emprat: cada cinc anys, des del 2001, se celebra el Congrés de Cultura i Territori a la diòcesi de Tortosa. El filòleg i editor Miquel Àngel Pradilla, un dels responsables, m'explicava un dia que un diari de Madrid s'havia queixat per la denominació. «Natros ni hi pensem», em deia amb un espurneig trapella als ulls, «però ells sí que se n'adonen. I tant, que se n'adonen!». Les Terres de l'Ebre, en el fons, són la resclosa que ha d'evitar que entre Catalunya i el País Valencià hi hagi una comunicació fluida, no fos cas que parlessin gaire, que descobrissin que tenen moltes coses en comú i se'ls acudís contradir l'article 145.1 de la Constitución Española, pensat exclusivament per als Països Catalans.

ANGUILA. Peix allargat, que pot arribar a fer dos metres sense superar els sis quilos, de pell llefiscosa, sense escates, amb el dors negre o verdós i el ventre groc o platejat. És una mena de serp d'aigua, vaja, cosa que explica que durant molt de temps fos un menjar de pobres, que no volia ningú; el mateix passava amb l'angula, que és la cria de l'anguila, molt prima i transparent, una mena de cuc aquàtic. La fresa de les anguiles té lloc molt lluny d'aquí, a la mar dels Sargassos. Les larves, arrossegades durant dos anys pel corrent del Golf, arriben aquí transformades en aquests cuquets, les angules. Si romanen a la mar, esdevenen mascles; si remunten el riu, esdevenen femelles. És aquest canvi el que, fa uns anys, va permetre certificar que la falca salina, l'aigua de mar que s'endinsa al riu per davall de l'aigua dolça, estava pujant: ben amunt, tot eren mascles que, si calia, havien canviat de sexe. Vuit o nou anys després de viure en l'aigua dolça, quan ja han agafat el color de la plata, les femelles tornen a la mar

per aparellar-se amb els mascles i marxar de nou cap als Sargassos, a pondre.

Voltant per l'Ebre, però, l'anguila la tindreu molt present, sobretot, a l'hora de menjar. Hi ha, per exemple, l'anguila en suc, que es fa en una cassola on haureu sofregit una ceba grossa i una pesteta; quan la ceba estigueu rossa, hi tireu los trossets d'anguila (un quilo) i, tan aviat com s'haigut esblanqueït, hi aboqueu un got d'aigua, colorant, pebre roig i alls xafats. Tingueu-ho cinc minuts a foc suau i llestos. L'altra gran possibilitat és lo xapadillo: una anguila que han obert en canal, n'han tret la botnada i l'han deixat assecar. Tot plegat és prou bo, i no gaire car. L'anguila, en canvi, és un altre món: lo plat no baixa de cinquanta euros, i jo no n'he menjat mai. És tan cara, de fet, que no fa gaire va haver-hi una important operació policial contra el seu contraban.

ARROSSARS Hi ha qui diu que no sabreu què és el Delta fins que no enfonseu els peus descalços dins un arrossar. La idea té un problema: tenen amo, i no seré jo qui us convidi a violar la propietat aliena. Però tampoc no em veig capaç de contradir l'afirmació: podeu passejar hores entre arrossars, mirar-los verds a l'estiu, secs a l'hivern o espillosos a la primavera, contemplar les espigues, tendres al juliol i feixugues al setembre, buscar lleties d'aigua entre les tiges, embadalir-vos davant els empastifaments matèrics dels desaigües, però aquesta percepció visual serà només l'avantsala, un tast del veritable coneixement dels arrossars. En realitat, el camp només es coneix amb el tacte, amb el gust, amb l'olfacte, amb aquests sentits generalment menyspreats: cal caminar-lo, mullar-s'hi els peus, embrutar-s'hi la roba, sentir el sol com plou, esgarrinxar-se, omplir-se de fang.

Curiosament, els arrossars no sempre han estat aquí. Durant segles, la principal font de riquesa del Delta va ser la

sal; a banda d'això, els aiguamolls eren plens de caçadors i pescadors que hi trobaven ocells i peixos en abundor, els pastors hi duïen els ramats, i també hi havia la barrella, a partir de la qual s'obté la sosa. Temps enrere, a principis del segle XVII, hi havia hagut algun intent d'introduir-hi el cultiu de l'arròs, però no va fructificar. Tot va canviar, però, amb Carles III i el seu intent de transformar Sant Carles de la Ràpita en una Sant Petersburg mediterrània (vegeu SANT CARLES DE LA RÀPITA); un intent que va fracassar, però que va deixar com a resta un canal inacabat entre Amposta i els Alfacs. Setanta anys més tard, la idea de construir un canal de navegació que permetés anar de Saragossa a la Ràpita va revifar. L'obra va començar el 1852, impulsada per un francès, Isidore Pourcet. Els pobles de la zona, però, van pressionar per incloure en el projecte, a banda de la navegació, l'ampliació de regadius; així va nàixer la idea de construir dos canals paral·lels al riu, a banda i banda, el primer dels quals, el de la dreta, va inaugurar-se a principis de novembre del 1858 (l'altre, el de l'esquerra, trigaria encara cinquanta anys a obrir-se).

És ben palès que la navegació entre Saragossa i els Alfacs no va reeixir mai. La navegació pel riu Ebre ha estat el frustrat somni humit de les elits ebrenques durant segles, sense trobar-hi solució. Alhora, el canal de la dreta havia nascut sense cap planificació: no sabien ni tan sols què havien de regar, amb ell. El més evident era l'arròs: la primavera del 1859 es conreava per primera vegada, tot i les fortes reticències de tot tipus, ja que l'arròs anava acompanyat de malalties, d'insalubritat. Dos dels enginyers francesos que treballaven en les obres del canal de navegació, Jean Baptiste Lenté i Jules Carvallo, havien adquirit uns terrenys coberts de sosa a la zona del Rampaire (és a dir, just a la vora del primer mirador de l'Encanyissada que trobareu venint des de la Casa

de Fusta; vegeu ENCANYISSADA, L'). Carvallo, però, no s'entenia amb el comitè de direcció de la Real Compañía de Canalización del Ebro, i el setembre del 1858 havia abandonat la feina, deixant-la en mans del seu segon, Lenté. Va ser aquest qui va iniciar el conreu de l'arròs, mentre Carvallo vivia entre Roma i París, dedicat a la construcció d'un ferrocarril per als Estats Pontificis. Costa, però, d'afirmar rotundament que el primer arrossaire va ser Lenté: l'historiador Emeteri Fabregat apunta la possibilitat que diverses persones s'hi possessin alhora. Al cap i a la fi, l'arròs ja es cultivava a València, i per aquella època estava en plena expansió.

A la tardor del 1860, Carvallo tornava al Delta. El cultiu de l'arròs s'anava estenent, però amb ell s'havia estès també la discussió sobre les malalties que provocava. De fet, es cultivava sense permís: el govern de Madrid hi estava en contra però Madrid era molt lluny i els pagesos s'hi posaven igualment, més preocupats per la pobresa que per la salut. No va ser fins al 1868 que es van cancel·lar les restriccions legals sobre això, malgrat que durant tota aquella primera dècada de cultiu, l'hemidelta dret va patir una epidèmia de paludisme que es repetiria mig segle després a l'hemidelta esquerre. Carvallo va intervenir en el debat amb una memòria que, tot i favorable al conreu (per l'interès que hi tenia), descriu el panorama:

els treballadors fan diverses llegües per anar als camps o per tornar a casa. No surten fins a després de l'eixida del sol i s'afanyen a tornar abans de la posta. El seu rostre macilent i groguenc, les dones seques i desproveïdes de tots els encants que són el privilegi de la joventut i la salut, els xiquets amb un rostre verdós, amb el ventre inflat, us indiquen que entreu al domini de les febres palúdiques. La febre, vet aquí l'enemic. En el seu llen-

guatge la febre està personalitzada, ja sigui que se la desafiï o que se li tingui por. És un ésser que ve, que s'apodera, que agafa, que turmenta, que colpeja i que mata.

Al llarg de les dècades següents, efectivament, per la Ribera es van succeir els brots de còlera, paludisme i pesta. Núvols de mosquits suraven sobre les basses, per les barraques alenaven éssers cadavèrics, esgrogueïts. A pesar de tot, les quadrícules d'arrossars van tirar endavant, escampant-se per la Ribera. El 1912 s'inaugurava el canal de l'esquerra de l'Ebre i un xiquet d'Amposta, anomenat Tianet, acudia a veure-hi Alfons XII, tal com anys després recordaria a les seues memòries; el que no va explicar, però, va ser la jota que li va dedicar Boca de Bou (vegeu JOTA, LA):

Matadme, Señor, matadme,
si no es verdad lo que os digo,
que este canal de la izquierda,
a los pobres hará ricos.

Amb aquest canal l'arròs entrava al costat nord del Delta, i abans de fer els pobres rics va reproduir de nou el reguitzell d'epidèmies i malures. No era l'únic problema amb què es trobaven aquells primers pagesos: movent-se pels camps inundats, podien picar-los cutimanyes i sangoneres, o podien clavar-se al peu l'arrel d'una trencadalla; com que, si la ferida s'infectava, la cosa era greu, aquesta planta va acabar guanyant-se el nom de «matacaveros». A banda d'aquests perills naturals, hi havia la qüestió de la propietat de la terra: el Delta es va colonitzar a la bona de Déu. Tots aquells terrenys, que durant segles no havien servit per a res, i que no volia ningú, de cop tenien un valor: tonto l'últim. I bona part de les terres van acabar, sovint no se sap com, en mans

de grans propietaris de Tortosa o de Barcelona, de gent que no vivia aquí, i que arrendava les finques als pagesos que les treballaven.

En aquella època, el sistema era ben bé neolític, a base d'estrís rudimentaris, de molta suor i de molts esforços lumbar. Tot començava a la primavera, en preparar el camp per a la plantada: calia xarugar-lo i entaular-lo per remoure la terra, endurida per l'hivern, per trencar el taperot i les codines, per ensolellar-la. Un cavall o un matxo estirava la draga, una post amb ganivets a la part de sota sobre la qual anava dret un treballador, de tal manera que els ganivets anaven desfent els grumolls de terra. També la revolien amb una post amb volants que rodaven, o desfeien el fang amb un rodolí. A banda de l'arada tradicional, per xarugar s'ha emprat, en mecanitzar les tasques, un tractor amb unes rodes especials, una mena de gàbies cilíndriques. L'entaulada, empostada o girada permetia anivellar la terra, allisar les tores.

Abans de plantar l'arròs, pels volts de Sant Josep es feia una primera plantada en un camp protegit que anomenaven «lo soto». Aquest servia per donar a l'arròs avantatge sobre les males herbes que també creixen a l'arrossar. Temps després, quan el cereal feia 20 o 25 centímetres, s'arrencava l'arròs del soto i es duia fins al camí més proper (aquesta era una feina sovint encomanada als xiquets), on les tiges es carregaven per dur-les al quadro principal.

A l'abril s'inundaven els camps i començava la plantada, fins al maig. Una filera de treballadors es posava a una banda del quadro i començava a caminar a recules, per colgar la tija al fang, descalços dins l'aigua, amb els pantalons fins als genolls i les cames cobertes amb antipares, unes peces de drap o de cuir que servien per defensar-se de la humitat o de les esgarrinxades. El gest tenia la seua complexitat: calia dur la garba sobre la cuixa esquerra, sostenint-la amb el colze del braç esquerre, amb la mà del qual sostenien una manada de la qual agafaven les mates amb la dreta. Un capatàs, des d'un extrem del quadro, els anava dirigint. Les diverses feines tenien una terminologia pròpia: el tallador era qui marcava l'utxa plantant les primeres mates en una línia que indicava el límit de la zona que s'havia de plantar, els garberos eren els qui repartien els feixos de plantar, els qui transportaven el planter eren els potros. L'endemà de la plantada, el garbero tornava al camp per reclavar o passar barques, és a dir, repassar l'entollada per comprovar que les plantes no s'haguessin després. Es podia plantar a mans (mata a mata) o a guaixos.

Encara calia anar birbant. Aquesta era la primera feina que encarregaven als aprenents: és una feina relativament fàcil, menys dura que no sembrar o segar. També per això mateix s'hi dedicaven les dones, que no només feien això: també xarugaven, espadaven les vores, empostaven, garbe-

javen, plantaven l'erada, la traïen i la batien, plantaven, segaven... feien de tot. Hi havia colles senceres de dones llogades per plantar, amb uns calçotets llargs sota la falda. Es birbava entre el maig i l'agost, en diverses fases abans i després de la plantada. Primerament calia esgarrapar vores, és a dir, arrencar les herbes dels marges, que a continuació se segaven amb una corbella, una mena de falç curta i ampla, dentada (per aquesta zona, la falç no sol tenir dents). Calia després birbar el lluent, és a dir, arrencar les herbes del camp on encara no s'havia plantat l'arròs però que ja era cobert d'aigua; és això, el lloc cobert d'aigua, clara i brillant, el que aquí, però també a l'Albufera de València, s'anomena «lo lluent». Un cop plantat l'arròs, calia anar arrencant les herbes que hi anaven creixent entre les tiges, cosa que també es podia fer amb falç (però això requeria una certa experiència). També es femaven els camps, carregant els fems en un cabàs lligat al coll i abocant-los a mà, amb un ampli moviment giratori. A l'agost, al ple de la xafogor, quan els arrossars ja són d'una verdor perfecta, calia esmillar i traure el rebordonit, l'arròs salvatge que creixia vora el cultivat.

Al setembre tenia lloc la sega. Tallaven el guaix i l'agafaven amb la mà lliure, fins que tenien una garba, que lligaven amb un vencill, un manoll de tiges d'arròs, i la sorracaven, tot posant la part de l'espiga a dalt de l'empall per tal que no es xopés. Anaven deixant les garbes, així disposades, darrere seu. Després totes les garbes es carregaven en un carro (d'això se'n deia garbejar) i es transportaven a l'era, on caldria batre-les, ja fos amb un cavall o amb la trilladora. Els anys cinquanta aquesta última ja havia substituït del tot la batuda a pota, en què un cavall anava passant per damunt de les garbes. Molt semblant a la draga, el trill era una post de fusta quadrangular, armada per sota amb ferros tallants, claus o

trossos de pedra foguera: un cavall l'anava arrossegant per damunt de l'arròs, entre cançons; un cop batut, es ventava i s'amuntegava. Al sequer, l'arròs s'hi estava tres o quatre dies. A la nit, l'amuntegaven. Al matí l'estenien i l'anaven llaurant amb els peus o amb estris de fusta. Després l'espigolaven amb sedassos i el pelaven amb rodes de molí.

L'arròs s'envasava en sacs de 75 quilos. Era la feina dels camàlics, gent que treballava a estall i guanyava 60 o 70 pesetes al dia. Els sacs es carregaven en un llaüt que els transportava riu amunt. O també es duïen en carro, fins que als anys cinquanta van arribar els camions. Era una feina físicament dura, d'horari impossible: de nit envasaven l'arròs als sequers, l'entraven a la fàbrica després de sopar i a les sis del matí descarregaven els carros. Tan aviat com va començar a haver-hi cooperatives, duïen l'arròs allà.

La mecanització ho ha transformat gairebé tot, malgrat que el procés segueix sent el mateix. De primer passa una màquina que regira la terra per ensolellar-la. Una altra l'anivella: ja no és una post, sinó un vehicle equipat amb un raig làser que ho deixa tot arranat. La llavor es planta directament, sense soto. En lloc de birbar, s'arruixa (tot i que al ple de l'estiu encara he vist colles traient herbes) i, si la finca és grossa, ho fa un helicòpter. Una segadora recull les tiges, perseguida per vols de païxeres, abans que hi passi una última màquina, amb unes rodes en forma de reixat que enfonsaran el rostoll i l'empall per fer-ne compost.

Un últim canvi en el conreu de l'arròs podria, ben aviat, canviar l'aparença del Delta: s'han fet proves semblant-lo en sec, sense inundar els camps. D'aquesta manera, diuen, s'evita que el caragol maçana hi pongui els ous. Si la cosa fructifica, doncs, acomiadeu-vos de la Ribera transformada en un espill d'aigua. I d'enfonsar-hi els peus.

AUFACADA, L' Anant cap a la platja de Migjorn (vegeu GOLA DE MIGJORN), poc abans d'arribar-hi veureu una elevada construcció de fusta amb la base de pedra. Es tracta del mirador de Migjorn: des d'allà dalt podreu veure l'illa de Buda i, si gireu els ulls cap al sud, la llacuna de l'Aufacada. No és gaire gran, però és prou destacable, ornitològicament: és un bon lloc per veure adragons i fumadells.

AUTÈNTICS Buscant informació per a esta guia, m'ha sorprès sovint una afirmació com: «Si vas a tal lloc, voràs tios autèntics». Tal lloc era, per exemple, algun bar on esmorzen caçadors, una llotja de peix on se subhasta gènere, alguna Moncloa de poble; los tios autèntics, hòmens grans, d'aquells d'antes, de parlar tancat i usatge granític, mostres en ambre del Delta arcaic, del Delta pintoresc que el meu interlocutor pressuposava que podia interessar-me. Si després hi anava, no és ben bé que m'endugués una decepció; és només que puc imaginar-me estos mateixos hòmens grans amb trenta anys menos, jóvens i flexibles, amb pantalons acampanats i patilles de destal, convidant un cronista a anar a tal lloc a buscar els autèntics homes del Delta. Sospito de fa temps que l'autenticitat és una magnitud relativa, difícil de mesurar, una pura quimera. Estos hòmens rudes ja no són aquelles figures mudes que intuïm a les fotos de Ramon Borrell o de Ton Sirera (vegeu IMATGE, LA); com a molt, algun d'ells pot ser el noi que apareix en una foto de Sirera carregant garbes, però en qualsevol cas són gent que ja ha treballat amb tractor tota la vida, que s'ha desplaçat amb automòbil, que ha viscut en cases de veritat i que de jóvens miraven l'*Un, dos, tres*. I a pesar de tot, la illusió persisteix. ¿Què hi ha, al seu darrere? Tal vegada, a banda de la nostàlgia per un passat inventat, una confusa ideologia sobre la personalitat col·lectiva dels caveros (vegeu CARÀCTER) que

pretendria vore'ls com una gent més pròxima a la naturalesa, més primordial, més primitiva, que *nosaltres*, els civilitzats. És la mateixa idea que fa que els guionistes poc imaginatius, sempre que pensen en les Terres de l'Ebre, facen ús de la imatgeria del Far West. O bé, per dir-ho així, una forma de mirar la gent de la Ribera com si fossen indígenes tropicals. I no és ben bé així...